

A FALUSI ELIT ÁTALAKULÁSA ERDÉLYBEN

Kiss Dénes

A tanulmány egy modellt próbál vázolni a falusi elit rendszerváltás utáni átalakulására és az új elit szerkezetére vonatkozólag, négy esettanulmány tapasztalatainak összegzése alapján. Bevezetőként a falusi elitről, az elit egyes csoportjairól szóló hazai és magyarországi szakirodalmat tekinti át. A falusi elit rendszerváltás utáni átalakulását egy dichotóm modell segítségével tartja megragadhatónak, melyben a két ideáltipikus forgatókönyvet az „elitcsere”- illetve a „pozíció-átmentés” forgatókönyveinek nevezi. Az új elit szerkezetére vonatkozólag három alcsoportból, vállalkozó-, kulturális- és agrár-elitből álló elitmodellt javasol.

A falusi elit elitnek minősítése maga is kérdéses, hiszen olyan rétegek alkotják, amelyek össztársadalmi perspektívából jó esetben is legfeljebb a középosztályba sorolhatók. A helyi közösség szempontjából azonban a lokális társadalmi struktúra felső szintjei bizonyos értelemben mégis egyfajta elitnek minősülnek. E réteg a klasszikus elit-elméletek alapján természetesen nem értelmezhető, így ezzel nem is próbálkozunk. A tanulmányunk tárgyát képező csoportot a falusi társadalomszerkezet felső rétegének tekintjük, amelyet azonban az egyszerűség kedvéért elitnek, „falusi elitnek” fogunk nevezni. A falusi elit meghatározásának kérdéséhez a továbbiakban (a vizsgált populáció behatárolásának kérdése kapcsán) még visszatérünk.

A fenti értelemben vett falusi elitet a szociológiai vizsgálatok két típusa érinti. Ezek egyike a falusi társadalomszerkezetet leíró, azt modelláló elemzéstípus, amelyben a falusi elit mint a helyi társadalomstruktúra csúcsa jelenik meg. Másrészt számos olyan anyag található, amely a falusi elit egyes csoportjait elemzi, rendszerint az elemzés készítése idején domináns csoportot.

A falusi elit történelmi perspektívában. Erdély 20. század eleji kapitalizálódó falvainak társadalmi struktúráját Egyed Ákos (1981) osztályszerkezetként írja le. Megközelítésében a falu foglalkozás szempontjából homogén, a falu népessége túlnyomóan a mezőgazdaságban dolgozik. A társadalmi differenciálódás a paraszti gazdaságok eltérő típusai alapján történik, amelyek egymás között a megdolgozott föld nagysága és minősége, a gazdaságok felszereltsége, valamint a gazdaságoknak a piacoktól és főbb szállítási útvonalaktól való távolsága alapján különböznek. E kritériumok alapján proletárgazdaságot, törpegazdaságot, önellátó kisgazdaságot, egyszerű árutermelő gazda-

ságot, fejlett árutermelő gazdaságot és kapitalista parasztgazdaságot különböztet meg (Egyed, 1981:209). E gazdálkodási típusok, kombinálva az osztályelméletek strukturáló elvével, a termelőeszközök tulajdonlásával, illetve a külső munkaerő alkalmazásával, két osztályból álló társadalomszerkezetet eredményeznek (földtulajdonosok és földnélküliek), amely ugyanakkor három rétegre bomlik: parasztpolgárságra, középparasztságra és szegény parasztságra. A falusi társadalom elitje e modellben a parasztpolgárság, amely kapitalista típusú gazdálkodást folytat. A legfejlettebb mezőgazdasági felszereltséggel rendelkezve, valamint a családi munkaerőt meghaladó külső munkaerőt alkalmazva a kapitalista parasztgazdaságnak, illetve a falusi elithez tartozás megkülönböztető jegye nem annyira a megdolgozott föld mennyisége, mint inkább a termelés módja (Egyed, 1981:228). E modell hiányossága, hogy elsiklik több korabeli falusi társadalmi kategória léte fölött (a földbirtokosok mellett ilyenek az értelmiségiek, iparosok, stb.).

Erdei Ferenc a 20. század első felének magyarországi falusi társadalmát kettős struktúrájú társadalomként írja le, amely a rendi és polgári társadalomszerkezet jegyeit egyaránt mutatja. Rendi társadalomként a falu társadalma két rendből áll, a paraszti és az úri rendekből, amelyek belsőleg további rétegekre bomlanak. Polgári társadalomként a falu társadalma proletárookra (mezőgazdasági és ipari), kispolgárságra (iparosok, esetenként mezőgazdasággal foglalkozók is tartózkodhatnak ide) és középosztályra („falusi intelligencia”) bomlik. Ennek a szerkezetnek a csúcsán is a földbirtokos található, ő a megkérdőjelezhetetlen „úr”, rajta kívül azonban mindkét szerkezet alapján további elitcsoportok is léteznek. Létezik egyrészt az Egyed által is leírt paraszti elit, amelyet a falu élenjáró gazdái alkotnak. Másrészt beszélhetünk egy kispolgári elitről (kereskedők és iparosok elitje), valamint polgári értelmiségi elitről, a „falusi intelligencia”, a falusi társadalom középosztályi elemeiről. Ez utóbbi csoportot tanítók, tanárok, papok, tisztviselők alkotják, akik közös jellemzője az állami munkahely, és az ezzel járó relatív magas jövedelem. Anyagi függetlenségének köszönhetően e csoport a helyi társadalommal szembeni társadalmi függetlenséget is élvez. Érdekes e csoport pályája is: kezdetben a csoport tagjai honoráciorok voltak, a helyi közösség alkalmazottai, akiket a helyi közösség fizetett. Megkülönböztetett státust és presztízt csak sajátos funkciójuk értelmében és mértékében élveztek. A csoport presztízse jelentősen megnövekedett a polgári társadalom kiépülésével, honoráciorokból állami hivatalno-

kokká, a helyi társadalom képviselőiből egy felsőbb hatalom, az állam megbízottává válva (Erdei, 1974:145-154).

A szocializmus korabeli falu társadalmi struktúrájának rövid leírását nyújtja Vedinaş. „A kollektivizálás és a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a gazdasági tevékenységek bürokratikus megszervezése egy sajátos társadalmi rétegződést eredményeztek: a *falusi nomenklaturát* (politikai és közigazgatási funkciókat betöltő káderek), *mezőgazdasági alkalmazottak* (kishivatalnokok, állattenyésztésben dolgozók, stb.) és *nap-számások*, a falvak kollektivizálás által kisémmizett lakói. (...) Létezett még a fentiek mellett az ingázók kategóriája is, akik tulajdonképpen tévesz-napszámások is voltak egyben, délutánonként és vasárnapokon, de a lakhelyükhöz közeli ipari vállalatoknál is alkalmazásban álltak.” (Vedinaş, 2001: 106, a szerző fordítása).

Lényegében ezeket a kategóriákat rendezi Szelényi (Erdei modelljének mintájára) egy kettős szerkezetű modellbe. A korábbi úr-paraszt tengelyt felváltotta egy káder-proletár tengely, a hagyományos rendi tagozódást egy redisztributív-bürokratikus tagozódás. Ez utóbbi tagozódás rendies jellege, a káderréteg dzsentrifikálódása különösen a rendszer konszolidálásával erősödött meg. A nyolcvanas évekre (a második gazdaság kiépülésével) ez a redisztributív-bürokratikus rend kiegészül egy, a megerősödő magánszektorból adódó egyenlőtlenségi dimenzióval, az egyenlőtlenségek piaci alapú hierarchiájával. Bár ez utóbbi hierarchia visszanyeri korábbi önállóságát, a rendszerváltásig megmarad a redisztributív-bürokratikus hierarchia hegemóniája. A modellt alkotó főbb kategóriák: káderelit, munkások (ipari és mezőgazdasági), paraszt-munkások és új vállalkozók (Szelényi, 1992).

E két utóbbi modell közös eleme az állam, mint külső hatalom, illetve a helyi közösség és az állam közötti viszony, mint a falusi társadalom szerkezetét meghatározó tényező. E gondolat központi fontosságúvá válik Verderynél, aki szerint az erdélyi falu utóbbi két és fél évszázada úgy jellemezhető, mint „az állam falusi lakosság fölött gyakorolt hatalmának hihetetlen mértékű megnövekedése, azok mindennapi életében való jelenlétének folyamatos növekedése” (Verdery, 1993: 339). Verdery szerint ennek az egyre mélyebb „gyarmatosítási” folyamatnak a célja a paraszti többletermelés minél hatékonyabb elvonása, amely különböző korokban különböző eszközökkel valósult meg. A feudális társadalmi rendszerben a paraszti termelés fölötti ellenőrzés fő eszközét a társadalmi környezet egyes csoportjai (nemesség, egyház) képezték, a kapitalista rendszerben a termelés paramétereinek közvetett manipulációja (árpolitika, adórendszer, stb.), a szocialista rendszerben pedig a kollektivizálás által közvetlen termékelvonás valósul meg (Verdery, 1993:340). A helyi falusi közösség és az állam között tehát érdekkonfliktus áll fenn, amely elsősorban a termékelvonás folyamata körül artikulálódik. E konfliktus fokozódásával egyre fontosabbá válnak a két fél között közvetítő szerepek, e közvetítő szerep pedig a szocializmus kori nomenklaturista elit legfontosabb jellemzőjévé válik. E megközelítésben tehát a korszak falusi elitje az antagonisztikus viszonyban levő állam és helyi közösség közötti közvetítő csoportként határozható meg, amely egyszerre az állam megbízottja és a helyi közösség szerves része. E csoportot tehát az állami bürokráciák falusi káderei képezik, elsősorban a gazdasági intézmények vezetői (TSZ, Állami

Gazdaság stb.), de a közigazgatás helyi képviselői, a pártszervezet vezetői is. „A tanácselnökök (akik gyakran egyben párttitkárok is), alelnökök, párttitkárok, tévesz elnökök és a fogyasztási szövetkezetek elnökei a román adminisztrációs rendszer utolsó láncszemei, akik azonban nem személytelen bürokraták vagy hivatalnokok. Az állami és párt-bürokráciák magasabb szintű hivatalnokaitól eltérően ők nem egy anonim közösséggel foglalkoznak, hanem falubeli barátaikkal, akikkel együtt élnek és dolgoznak.” A közösségben elfoglalt pozíciójuk attól függ, hogy képesek-e az állam és a helyi közösség ellentétes érdekei közötti egyensúlyt megvalósítani (Sampson, 1983: 80-83).

A szocialista korszak falusi társadalmának fenti modelljei szintén egyoldalúak, abban, hogy a korszak elitjeként csak a nomenklaturista elitet emelik ki. Elsiklanak afölött, hogy e korszakban is folytatódik a redisztributív jellegű állami intézmények kiépülése (iskolarendszer, egészségügyi rendszer, stb.), amelyek feltételezhetővé teszik az Erdei által leírt értelmiségi csoport továbbélését, akár megerősödését is.

Míg a magyarországi falusi társadalomban a második gazdaságnak köszönhetően megjelenik egy új vállalkozó réteg, Erdélyben a második gazdaság hiányában ez nem történik meg. Bár a nyolcvanas évek gazdasági válságának mélyülésével a háztáji gazdaságok szerepe itt is növekszik (Fulea, 1993), ezek jelentősebb magángazdaságokká csak igen ritkán válnak. Kvázi-vállalkozások e korszakban inkább az iparhoz kapcsolódva jelennek meg, a termékkínálatukkal a hiánygazdaság nichéit célozva meg, működésükben a 70-es évektől állandósuló korrupcióra támaszkodva. A csoport tagjai egyidőben tulajdonosok és menedzserek is voltak, akik munkájának nagy részét az adóhatóságokkal és a gazdasági rendőrséggel való kapcsolatok fenntartása képezte. Bár egyes szerzők szerint a gazdasági környezet radikális megváltozása miatt ez a típus válságba kerül, több szerző szerint is e kvázi-vállalkozók képezik a poszt-szocialista korszak vállalkozó csoportjának egyik meghatározó összetevőjét (Kiss, 2003; KAM, 1993).

A poszt-szocialista korszak falusi elitjével több román szerző is foglalkozik, e legújabb elemzések központjában rendszerint a falusi elit új csoportja, a vállalkozók állnak. Sebastian Lăzăroiu a falusi vállalkozások elemzése alapján a vállalkozók négy típusát alkotja meg. Egyik típus a „*régi-új vállalkozó*”, aki már 1989 előtt is vállalkozó volt, és akinek ma legfőbb gondja az új típusú gazdasági kapcsolatokhoz való alkalmazkodás. A „*hálózati vállalkozó* (...) az a vállalkozó, aki közvetlenül 1989 után indított egy vállalkozást, valamilyen állami vállalat vezető pozíciójából, vállalkozását ugyanazon területen indítva, amelyen korábban is dolgozott. Indulásakor hálózatát is magával vitte: vevőkörét, szolgáltatóit, stb.” A „*kereskedő*” típus szerint kis léptékű vállalkozása, amely a legkisebb induló tőkét igényli, áru felvásárlásából és annak lokális szintű, egy fix pontban történő eladásából áll. A „*mezőgazdasági vállalkozó*” a mezőgazdálkodást performens módon, az önfenntartói szintet meghaladó mértékben folytató gazdálkodó, aki sok mindenben hasonlít a hálózati vállalkozóhoz (Lăzăroiu 1999).

Kimondottan a mezőgazdasági vállalkozókat elemzi Dumitru Sandu (1999), aki a vállalkozói lét jellemzőinek a földbérlet, a termékeladást, a befektetést, a modern technológiák használatát és a befektetési szándék meglétét tekinti. Elméle-

ti modelljében a mezőgazdasági vállalkozó az előbbi jellemzőket egyszerre felmutató ideáltípus, amely a valóságban különböző mértékben valósul meg és különböző altípusok formájában fordul elő. A totális vállalkozó az, aki hosszú távú profit érdekében maximalizálja a befektetéseit és eladásait, valamint termelőeszköz-beszerzéseit, a potenciális vállalkozó pedig az, aki tervezi egy vállalkozás kialakítását, aktuális bevételei és kiadásai azonban kisebbek, mint egy vállalkozásé. A kereskedő egyfajta parciális vállalkozó, aki az eladásra koncentrál, outputjai meghaladják inputjait, vagyis egyfajta spekuláns vállalkozó. Végül, az elméletileg levezetett három altípus helyett két empirikusan is elkülöníthető típust tart meg, a profitorientált és a befektetés-orientált vállalkozótípusokat. A profitorientált vállalkozásokra az intenzív kemizálás, az állategészségügyi szolgáltatások igénybevétele, fizetett munkaerő alkalmazása, illetve erőforrások tekintetében alacsony életkor, relatív magas képzettségi szint, a legtöbb megdolgozott termőterület, valamint állattartás jellemző. A befektetés-orientált gazdaságokra a vetőmagvásárlók magas aránya, a befektetői szándék gyakorisága, a legalacsonyabb életkor, a legmagasabb iskolai képzettség valamint a nem mezőgazdasági jövedelem legmagasabb szintje jellemző. A földbérlés legerősebb összefüggést a szocialista korszakban betöltött vezető tisztséggel mutat (Sandu, 1999).

Sandu a gazdaságok 18%-át sorolja a befektetés-orientált gazdaságok, 21%-át a profit-orientált gazdaságok kategóriájába. Az így meghatározott mezőgazdasági vállalkozók közül azonban azok, akik jövedelmüket elsősorban a mezőgazdaságból nyerik, kevesen tartoznak a falusi népesség nagy jövedelmű csoportjába: nagy részük az alsó jövedelmi kvartilisba tartozik, magasabb jövedelemre inkább a nem mezőgazdaságban is tevékenykedők tesznek szert. Így a tisztán mezőgazdasági vállalkozók elitstátusa kérdéses.

A falusi elit alakulására meghatározó hatást gyakorolt a közigazgatási rendszer alakulása is, amely a falvak két kategóriájának kialakulását eredményezte: a községközpontok és az ehhez képest periférikus falvakét. Victor Ogneru e két falutípus esetében különböző elittípusokat különböztet meg, a községi intézményekhez kötődő formális elitcsoportot, amelynek tagjai zömmel a községközpont lakói közül kerülnek ki, és amelyet azonban a hálózatok szintjén szakadék választ el a periférikus falu lakóitól. E bizalmatlansággal övezett formális elitcsoporttal szemben a periférikus falu érdekeit a formális elitből kiszoruló informális elitcsoport képviseli. A szerző tehát a falusi elit két típusát, a *formális vezető* és a *közösségi vezető* típusait különbözteti meg, közösségi vezetőknek olyan társadalmi vállalkozókat nevezve, akik formális hatalom birtoklása nélkül, kollektív cselekvések irányítására vállalkozva válnak vezetőkké (Ogneru, 2000).

A falu történetének utóbbi száz évében tehát több falusi elittípussal is találkozhatunk. Találkozhatunk a nagygazdákból, de főként mezőgazdasági vállalkozókból álló mezőgazdasági elitel, a tanügyi alkalmazottakból és más felsőfokú végzettségűekből álló értelmiségi elitel, az adminisztratív elitel (amelyet a szocializmus évtizedeiben nomenklaturisra elitnek neveznek), a nem mezőgazdasági vállalkozó-elittel, és egyes korszakok kapcsán egy iparos elitről is szó esik. A különböző korszakokra különböző elittípusok dominanciája jellemző, világos azon-

ban hogy a fenti kategóriák nagy része folyamatosan létezett, és amint azt a továbbiakban bemutatjuk, ezek az elittípusok a mai falu társadalmában is megtalálhatók.

A falusi elit egy lehetséges elméleti modellje. Úgy gondoljuk, hogy a fentiekben bemutatott elittípusok Bourdieu tőkeelmélete segítségével sikeresen integrálhatók egy önálló modellbe, amelyben anyagi-, kulturális- és társadalmi tőke-típusokat különböztetve meg az egyén társadalmi pozícióját az ezek összes birtokolt mennyisége határozza meg. A társadalom a tőkemennyiség alapján artikulálódó osztályokra tagolódik, amelyek a birtokolt tőke összetétele szerint különböző frakciókra bomlanak (Bourdieu, 1997). A tőke-fogalom segítségével a falusi elitet a helyi társadalmi struktúra tőkében leggazdagabb, felső rétegeként határozhatjuk meg. Az így meghatározott elitnek különböző frakciói lehetnek, a birtokolt tőke sajátos összetétele szerint. Beszélhetünk ily módon gazdasági elitről, az elit azon része esetében, amelynek tőkéjében az anyagi tőke dominál, illetve kulturális elitről (a túlnyomórészt kulturális tőkével rendelkező csoportok esetében). Ezek a maguk során további frakciókra bomolhatnak, a birtokolt tőke konkrét formái szerint: a gazdasági elit például mezőgazdasági- és vállalkozói elitből állhat, mindkettő tőkekompozíciója esetében az anyagi tőke dominál, de míg a mezőgazdasági elit esetében ez földben és mezőgazdasági gépekben konkretizálódik, addig a vállalkozói elit esetében sokkal inkább egy vállalkozásban. A szocialista korszak nomenklaturista elitje kezdetben szimbolikus-politikai tőke alapján foglalta el az adminisztratív pozíciókat, amelyet azonban rövid idő alatt a korra jellemző sajátos kulturális tőkére konvertál – különböző ideológiai és gyakorlati tanfolyamokon való részvétel révén –, a továbbiakban legitimitását e kulturális tőke alapján tartva fenn (Szelényi, 1989).

A tőkeelmélet segítségével leírt elitszerkezet nem statikus struktúra, folyamatos változásban, átalakulásban van/lehet. A hierarchikus szerkezetbe rendeződő elitfrakciók sajátos pályáival jellemezhetők, amelyet főként a tőkekonverzió hatékonysága határoz meg. A tőkekonverzió azt a folyamatot jelenti, amelynek során a tőke egy adott típusát más tőketípusra váltják át. Elvileg bármely tőketípus bármely más tőketípusra átváltható. E tőkekonverzió azért szükséges, mert az egyes tőketípusok értéke a társadalmi struktúra változásainak függvényében időben változó, e változások során pedig egy társadalmi pozíció megőrzése (a pozíció reprodukciója) csak a megfelelő tőkekonverziók révén valósítható meg (Bourdieu, 1978).

Az egyes tőketípusok értékét a társadalmi környezet határozza meg, különösképpen az intézményi-szervezeti környezet. Az intézményi környezet elitstátusokat meghatározó szerepe az elitelméletekben is megjelenik, a szervezeti-intézményes elit fogalmában. Ennek értelmében az a társadalmi csoport tekinthető elitnek, amelynek tagjai bizonyos szervezeti kereteknek köszönhetően rendelkeznek specifikus tulajdonságokkal (Marger, idézi Takács, 1998). A birtokolt tőkemennyiség mellett tehát az intézményi környezet, és az ehhez való viszony szintén meghatározó az elitstátus szempontjából. Bizonyos intézményi keretek bizonyos tőketípusokat részesítenek előnyben, vagy ami ugyanaz: az egyes tőketípusok értéke a megfelelő intézményi keretektől függ. Így például a kulturális tőke bizonyos formái csak egy oktatási intézmény keretében értékesíthetők, a gazda-

sági tőke értéke pedig jelentősen megnő, amennyiben vállalkozással társul.

Míg egy elitcsoport státusát az adott momentumban létező intézményi környezet határozza meg, annak pályáivét e környezet változásai határozzák meg. Különösen igaz ez napjaink falusi elitjére, amelynek kialakulását az intézményi környezet radikális átalakulása előzte meg. E folyamat fontosságát az is növeli, hogy a korábbi állami vagyon (re)disztribúcióját is jelenti. A szocialista állami vagyon szétosztási folyamata a tőkekonverzió és tőkeátmentés számos technikájára alapul(t), amelyek meghatározóak voltak az új elit kialakulása tekintetében (Brucan, 1997).

A továbbiakban a falusi elit összetételében a poszt-szocialista korszakban bekövetkező változásokról, az ezen változások eredményeként kialakult helyzetről próbálok általános képet vázolni. A fenti elméleti modellnek megfelelően azt próbálom megállapítani, hogy milyen csoportokra (frakciókra) bomlik jelenleg az erdélyi falusi elit, valamint azt, hogy az ezeket alkotó személyek milyen társadalmi csoportokból származnak, illetve létezik-e valamilyen mértékű folytonosság a jelenlegi és a szocialista korszak elitcsoportjai között.¹

A öt településen végzett kutatásokban a vizsgált populáció behatárolását egyrészt az áttekintett szakirodalom szerint felépített elitdefiníció alapján végeztem, az e szerint körülhatárolódó helyi elitcsoportokat szükség esetén kiegészítve további, a helyi lakosok besorolása szerint elitnek minősülő személyekkel. Az ily módon körülhatárolt helyi elitcsoportok minden tagjáról próbáltam adatokat gyűjteni.²

A továbbiakban tehát a rendszerváltás utáni falusi elittről általánosan beszélek. Az elemzés alapjául szolgáló öt eset nem képez reprezentatív mintát, a vázolt általános modell tehát pusztán hipotézis értékű, de feltételezésem szerint releváns lehet az erdélyi falusi elitre nézve.

A szocialista elit átalakulása. A falusi rendszerváltás két forgatókönyve. A jelenlegi és a szocialista elit közötti folytonosság vizsgálatához szükséges egy pillantást vetnünk a szocialista korszak falusi elitjére. Vizsgálataink alapján a 80-as évekre a falusi elit két markáns csoportja különült el, ezek egyikét *adminisztratív-gazdasági* elitcsoportnak, másikat *kulturális* elitcsoportnak nevezhetjük.

Az adminisztratív-gazdasági elitcsoportot az állami- és pártburokrácia helyi képviselői, valamint a helyi gazdasági egységek vezetői alkották. Rendszerint a következő tisztségek betöltőiről volt szó: néptanács-elnök és alelnök, párttitkár és titkárhelyettes, kollektív gazdaság elnöke, főmérnöke és könyvelője, gépállomás igazgatója, fogyasztási szövetkezet elnöke és könyvelője. Amennyiben a településen más gazdasági létesítmény is volt (például bányavállalatok vagy kihelyezett ipari egységek/részlegek), ennek vezetői szintén az adminisztratív-gazdasági elitcsoport sorait bővítették. A gazdasági jelző azonban nem csak azt óhajtja jelezni, hogy e csoportba soroltuk a gazdasági egységek vezetőit, hanem azt is, hogy a falusi elitnek ez a csoport képezte a vagyonosabb részét is. A csoport tagjaira általában középfokú iskolai végzettség, valamint az állami és pártburokrácia alsó- és középszintjén szerveződő kapcsolatháló volt jellemző. Ez az elitcsoport annál markánsabban elkülönült

a falu társadalmában, minél kevésbé működött a rendszer káderrotációs politikája, minél hosszabb ideig sikerült ugyanazoknak a személyeknek elfoglalni az adminisztratív-gazdasági intézményrendszer vezető pozícióit.

A kulturális elitcsoportot zömmel a helyi tanárok alkották, soraikat esetenként bővíthették magasabb presztízsű tanítók és helyben lakó orvosok, fogorvosok, ritkábban mérnökök. A csoport tagjai tehát szinte kivétel nélkül felsőfokú végzettséggel rendelkeztek, kapcsolathálójuk szakapparátus, az oktatási intézményrendszer mentén szerveződött, pártvonalon kapcsolataik ritkábbak voltak, mint az adminisztratív csoport esetében, de annál magasabb szintűek. A falusi lakosságétől eltérő, sajátos értelmiségi életmód jellemző rájuk. Jövedelmük ekkor még relatív magas, amely elfogadható életszínvonalat biztosít. A falusi lakoságnál mobilisabbak, és ez az egyetlen csoport, amely nem foglalkozik gazdálkodással. Az életmódbeli elkülönülést elősegítette, hogy a csoport jelentős része nem szülőfalujában élt, így a lokális rokoni-szomszédi kapcsolathálóba nem volt beépülve.

E korszak falusi elitjére tehát azt mondhatnánk, hogy az Erdeinél falusi intelligenciaként bemutatott csoport belső differenciálódása valósult meg: közös jellemzőjük az állami alkalmazotti státus, a csoporton belüli megkülönböztető jegyük viszont végzettségük valamint a hatalomhoz való viszonyuk.

A rendszerváltás elsősorban a gazdasági-adminisztratív elit számára hozott lényeges változásokat. A kulturális elitcsoport jellegét tekintve az átalakulás során fennmaradt, ma is a falusi elit egyik csoportját képezi. Az átalakulás során veszített korábbi presztízséből, és életmódja is változott (e két változás nem független egymástól), e változásokra a későbbiekben még visszatérek.

Az adminisztratív-gazdasági elitcsoport esetében az átalakulás két forgatókönyvével találkoztunk, ezeket a *pozíció-átmentés* illetve *elitcsere* forgatókönyveinek nevezhetjük.

A pozíció-átmentés modelljére ott került sor, ahol a gazdasági-adminisztratív elitcsoport hosszabb ideje foglalta el a bürokratikus vezető pozíciókat, és a helyi társadalomban markánsan elkülönülő vezető csoportot alkotott. A forgatókönyv lényege, hogy a helyi gazdasági létesítmények felszámolása ezekben az esetekben ennek az elitcsoportnak az irányításával történik. A felszámolás lebonyolítására, a létesítmény jellegétől függően, több év is rendelkezésre áll, így lehetőség nyílik a folyamatnak az elit érdekeinek megfelelő irányítására, az események megfelelő időzítésére. Az árverezések több lépésben történtek, az időpontokat az elit igyekezett kitolni, idővel pedig ezek nyilvánossága egyre korlátozottabbá válhatott. Ilyen és hasonló technikáknak köszönhetően az adminisztratív gazdasági elit tagjainak sikerült a gazdasági egységektől előnyös feltételek mellett gépeket, felszereléseket, ingatlanokat vásárolni. A fentiek mellett a vezető pozíció másik kamatoztatási módja a gazdasági egységek saját célra történő felhasználása. Ez úgy vált lehetségessé, hogy a felszámolás küszöbén álló egységek tevékenységére a helyi közvélemény ekkor már kevésbé figyelt, az átmeneti állapot viszont évekig eltartott. A helyi lakosság különböző megosztottságai elősegítették az események ilyen lefolyását, így aprófalvas vidéken a gazdasági egységek több faluhoz tartozása, vegyes nemzetiségű területen a falu etnikai megosztottsága (lásd később).

A gazdasági létesítmények vezető pozícióihoz hasonlóan az adminisztratív funkciókat is lehetett hasznosítani. A néptanácselnökök az átmenet kezdeti zavaros időszakában, hacsak nem voltak ellenséges viszonyban a lakossággal, gyakran megőrizhették funkciójukat. E „türelmi” időszakban alkalmak nyíltak a vezetői készség és működőképesség kapcsolati tőke demonstratív felmutatására, aminek köszönhetően később igen gyakran polgármesterekké váltak. Az események ilyen alakulását különösen segítette, ha az illető néptanácselnökök korábban köztudottan rossz viszonyban voltak a pártapparátussal, vagy ha a rendszerváltás előtti időszakban a „második vonalhoz” tartoztak.

A fenti technikák mindegyike valamelyes gazdasági potenciál megteremtésére nyújtott lehetőséget. A gazdasági létesítmények felszámolása esetén ez egyértelmű, de a közigazgatási pozíció megőrzése is hasonlóan hasznosíthatónak bizonyult (előnyt jelentett pl. ingatlan-vásárlásoknál, üzleti és gazdasági helyiségek bérlésénél). Ennek köszönhetően a korábbi adminisztratív-gazdasági elitcsoport tagjai nagy számban vállalkozókká válhattak, más vállalkozó típusokkal szemben jelentős lépéselőnyre téve szert.

Az elitcsere forгатókönyve a fentiekben bemutatott eseménysor ellentéte. Olyan falvakban, amelyekben erőteljes volt a káderrotáció (a vezető pozíciók betöltőinek cseréje) nem alakult ki egy elkülönülő adminisztratív gazdasági elitcsoport. Ennek kialakulását az is akadályozta, hogy a káderrotáció keretében a nyolcvanas években a vezető tisztségeket gyakran más településeken élő személyekkel töltötték be, akik az illető községbe naponta ingáztak. Így ezek a személyek eleve nem válhattak az adott település elitjévé. Az egyik általunk vizsgált községben a térsz egyetlen elnöke sem töltötte be a tisztséget egy választási ciklusnál hosszabb ideig, a néptanácselnöki tisztség esetében ugyanez volt a helyzet. Az eseményeknek irányt szabó elitcsoport hiányában a gazdasági egységek felszámolása a falu lakosságának kollektív akciója révén történt, röviddel a politikai helyzet alakulásának átláthatóvá válása után. Egyszerűen „széthordták” a kollektív gazdaság javait. A kollektív akciót elősegítette, hogy az illető településnek saját kollektív gazdasága volt, így más települések lakóinak nem voltak a vagyonára vonatkozó igényei. A falu etnikai homogenitása szintén nem akadályozta az egységes fellépést. A korábbi tanácselnökök, nem töltvén be a tisztséget huzamosabb ideig, nem rendelkeztek a polgármesterré választásukhoz szükséges presztízzsel, így az első új polgármesterek a tanügyi csoportból kerültek ki. Az e forгатókönyv szerint zajló események eredményeként a szocialista korszak adminisztratív-gazdasági vezető rétegének tagjai csak véletlenszerűen kerültek az új gazdasági elit soraiba.

Az elit összetétele a konszolidálódás után. A rendszerváltás után több mint egy évtizeddel a falusi elitet elemezve úgy tűnik, hogy azt három kategória alkotja (két gazdasági és egy kulturális frakció): a nem mezőgazdasági „vállalkozó-elit”, az „agrár-elit” és az „értelmiségi-elit”.

A tágabb értelemben vett *vállalkozók* kategóriáján belül megkülönböztethető három típus. Tényleges vállalkozóknak azok a cégtulajdonosok/vezetők tekinthetők, akik termeléssel vagy nagykereskedéssel foglalkozó cégeket vezetnek. Ebbe a ka-

tegóriába sorolhatók egyes vegyesüzlet tulajdonosok is, akik cégüket vállalkozásszerűen vezetik (ez elsősorban a családtagokon kívüli alkalmazottak meglétét jelenti). A vegyesüzletek és kocsmák jelentős része azonban a vállalkozások sajátos típusát alkotja, amelyek közös jellegzetességeiként kiemelhető, hogy családi vállalkozásként működnek, külső munkaerő alkalmazása nélkül, és amelyek tulajdonosai maguk sem tekintik magukat vállalkozónak. E két típus mellett harmadikként megemlíthető egy kereskedőiparosok alkotta nagyobb kategória.

Ez a tipológia hierarchikus, közülük csak a „vállalkozók” képezik a falusi elit részét. E vállalkozók csoportja elsősorban „self-made-man” típusú vállalkozókból áll, vállalkozásaik alapját rendszerint nem örökölt, vagy valamilyen előnyösen megszerzett volt állami vagyon képezi. A csoport tagjai fiatalok vagy az ifjúkorból alig kilépett fiatal felnőttek (30-40 évesek), akikre jellemző a vállalkozói életformával való kísérletezés. Tevékenységükben rugalmasak, könnyen váltanak profilt (egy részüknek már korábban is volt vállalkozása). Átlagosan középfokú iskolai végzettséggel rendelkeznek, egyesek felsőfokúval. A vállalkozás tevékenységének láthatósága, a helyben történő tevékenység valamint az alkalmazottak nagyobb száma a tulajdonos nagyobb presztízsét eredményezik.

Az általunk kutatott falvak vállalkozó-elitjében csak elvétve talákoztunk a korábbi adminisztratív-gazdasági elit tagjaival. Ez azokban a falvakban is így van, amelyekben korábban erőteljesen érvényesült a pozíció-átmentési forгатókönyv. A régi adminisztratív-gazdasági elit vállalkozóvá vált tagjainak a jelenlegi vállalkozó-elitből való kimaradásának fő oka, úgy tűnik, abban keresendő, hogy a szóban forgó kisvállalkozások megszűnési aránya magas, így a tizenkét évvel ezelőtt létrehozott vállalkozások, eredetüktől függetlenül, nagy arányban megszűntek.

Az *agrár-elit* olyan mezőgazdasági tevékenységet folytató személyekből áll, akik a falubeli átlagnál jelentősen nagyobb méretekben gazdálkodnak. Két csoportjuk különböztethető meg, a mezőgazdasági vállalkozók és a „nagygazdák”. Tényleges mezőgazdasági vállalkozók kisebb csoportjának³ tagjai általában a szocialista korszakban tettek szert mezőgazdasági szakismeretekre, gyakoriak közöttük a volt adminisztratív-gazdasági elit tagjai. Vállalkozóvá válásuk egyik jellemző módja, hogy közvetlenül a rendszerváltás után mezőgazdasági társas gazdaságok vezetőjévé váltak, amelyet később saját egyéni mezőgazdasági üzemmé alakítottak át. Jelenleg 50-100 ha nagyságú területen folytatnak szakszerű gazdálkodást, e terület jelentős részét szőbeli egyezségek alapján bérelik. Gyakran kiegészítő üzemmé nem mezőgazdasági profilú vállalkozást is működtetnek.

A „nagyobb gazdák” csoportja mezőgazdasági vállalkozók csoportjánál népesebb. Általában nagyobb gazdáknak számítanak a 5-10 tehenet tartó, 5-10 ha szántóföldet megdolgozó személyek. Ezek az átlagon felüli méretű gazdaságok azonban még rendszerint minimális árutermelést elérő, paraszti típusú gazdaságok. A nagygazdává válás jellemző útja, hogy korábbi ipari munkások visszaigényelt földjükön gazdálkodásba kezdenek. Így e csoport tagjaira alacsony iskolai végzettség és magas életkor jellemző (jelentős részük állami nyugdíjas).

Az agrár-elit falusi elithez tartozása azonban minden általunk vizsgált esetben kérdésesnek bizonyult. A két településen

elvégzett presztízsvizsgálat alapján a „nagygazdák” egyáltalán nem számítanak a falu legfontosabb személyei közé, és még a 100 hektáron gazdálkodó mezőgazdasági vállalkozók sem kerültek be a falu legfontosabb 20 személye közé.⁴

A *kulturális elitcsoport* tanárokból és lelkészekből áll. A felsőfokú végzettség nélküli tanügyi alkalmazottak (tanítók és óvónők) rendszerint nem minősülnek helyi elitnek. Orvosok és fogorvosok szinte egyáltalán nem laknak falvakban (e tekintetben az általunk vizsgált öt település közül csak a város-közei és több mint 5000 lakosú Gyergyóalfalu képezett kivételt), munkahelyükre rendszerint városról ingáznak. A kiegészítő egészségügyi személyzet (nővérek, asszisztensek) általában helyi lakhelyű, ők azonban már kívül esnek az elit körén.

A kulturális elitcsoport tehát zömmel tanárokból áll. A csoporton belül az utóbbi tíz évben lényeges átalakulás történt, a csoport a rendszerváltást követően majdnem teljesen kicserélődött. E jelenség mögött több tényező áll, legfőbb oka, úgy tűnik, a falusi iskolarendszer történetében keresendő. Az 1948-as tanügyi reform értelmében falun is bevezetik a gimnáziumi oktatást. Ez elvileg a felsőfokú végzettségű tanárok csoportjának falun való megjelenését jelenti, a káderhiány miatt azonban erre csak a hatvanas években kerül sor. Az ekkorra kialakuló tanári réteg tagjai nagyrészt egy generációhoz tartoznak. A rendszerváltás a nyugdíjkorhatár szélén, de még eredeti, falusi munkahelyükön éri ezt a csoportot, a változások után azonban tömegesen nyugdíjba vonulnak. Az idősek e kilépési hulláma társul a korábban városról ingázó tanerők kimaradásával is, akik a munkaerő vándorlás felszabadulásának köszönhetően most már városban találnak munkahelyet.

E folyamatok eredményeként a tanügyi személyzet megújul, a megüresedő helyeket egy fiatal, helyi lakhelyű réteg foglalja el. A csoport tagjai rendszerint felsőfokú végzettséggel rendelkeznek, végzettségük azonban általában a korábbi tanári réteg végzettségénél alacsonyabb szintű. Gyakori, hogy valamely közepes presztízsű tanintézményben (műszaki egyetem, testnevelési egyetem, vallás- és hittan-tanárképző stb.) szereznek felsőfokú végzettséget, vagy hogy a nem szakképzett helyettesítő tanériként elfoglalt álláshoz távoktatási/levelező formában utólag szereznek oklevelet. Az új tanügyi réteg habitusában, életmódjában közelebb áll a falusi lakossághoz, mint a szocialista évtizedek falusi „értelmisége”. E folyamatok általános következménye a falusi tanügyi réteg presztízsének csökkenése.

Egyes esetekben ugyanezek a változások a tanügyi csoport erősödését is eredményezhették. Ez olyan város-közei településen fordult elő, amelyen korábban a teljes tanügyi csoport ingázott, ezekben az esetekben egy korábbi helyi szakképzett tanárcsoport hiányában a falu a változást e tanári csoport (azaz egy új elitcsoport) kialakulásaként élte át. Általában azonban a kulturális elitcsoport presztízsze a poszt-szocialista időszakban hanyatlott.

A kulturális elitcsoport a helyi elit alcsoportjai közül a legheterogénebb, életkor, nem és presztízs szempontjából. Ebben az elitcsoportban található a legtöbb nő, életkor tekintetében pedig a nyugdíjkorhatár szélén állók mellett az egészen fiatalok

is előfordulnak benne. Az életkorral szoros összefüggésben a csoport tagjainak presztízsze is radikálisan eltérő lehet. Míg a formális vezető tisztséget betöltő személyek (papok, iskolaigazgatók, aligazgatók) presztízsze magas, a kulturális elitcsoport más tagjai igen gyakran alacsony presztízszel bírnak, egy részüket pedig, formális elitbehatárolásunknak köszönhetően, kizárólag mi soroltuk a helyi elithez.

E három csoport mellett esetenként külön *adminisztratív elit*ről is beszélünk. Olyan esetekre gondolunk itt, amelyekben az elit egyes tagjai kizárólag (vagy elsősorban) formális tisztség betöltésének köszönhetik elitstátusukat. A közigazgatási tisztségeket betöltő személyek rendszerint a már tárgyalt elitcsoportok valamelyikéből rekrutálódnak, előfordulnak azonban olyan esetek is, amelyekben a megválasztott polgármester korábban nem tartozott a falu elitjéhez, tisztségviselése ideje alatt elitpozíciónak örvend, a tisztségből való kikerülése után pedig ismét megszűnik elit státusa. Alkalmazott elit-definíciónk szerint a fentiek azt jelentik, hogy a tisztán adminisztratív elit nem rendelkezik az általunk fontosnak tekintett gazdasági és kulturális tőkével. Az ilyen személyek megválasztása mögött természetesen áll valamilyen „erény”, amelyet pusztán modellünk felépítése miatt nem tudunk megragadni. Így például egy polgármesteri tisztség betöltésénél fontos érvnek számíthat az etnikum (etnikai tőke?).⁵ A közigazgatási tisztségeknél azonban mindig hasznos valamilyen további, gazdasági vagy kulturális tőke birtoklása. A tisztán adminisztratív elit presztízsze rendszerint elmarad a vállalkozó vagy értelmiségi háttérű tisztségviselők presztízsze mögött.

Következtetések. Mint azt korábban említettük, a falusi elitrel kapcsolatos fentiekben bemutatott megállapításaink nem egy egységesen megtervezett kutatás eredményeit képezik, mint általános modell tehát pusztán hipotézis értékű. Az egyes esetek közös elemeiként azonban kiemelhetjük a következőket:

- a nem mezőgazdasági vállalkozók alkotják a falusi elit domináns részét.
- a mezőgazdasági vállalkozók közül csak a legnagyobbak részei a falusi elitnek, akik egyébként igen gyakran nem mezőgazdasági profilú másod-vállalkozást is működtetnek
- a nem mezőgazdasági vállalkozók nagyrészt self-made-man típusú vállalkozók. A szocialista korszak adminisztratív-gazdasági elitjének tagjai leginkább a mezőgazdasági vállalkozók csoportjában találhatóak.
- a tanárokból álló értelmiségi elit része a falusi elitnek, de jelentősen veszített korábbi presztízséből. A csoport képzettségi szintje a rendszerváltás után csökkent.

Ezeket a megállapításokat elemzett eseteink alátámasztják, ugyanakkor további tesztelésük is szükséges. A teljes értékű ismeret státusát e kijelentések csak további, az erdélyi falvakra reprezentatív kutatások alapján nyerhetik el.

JEGYZETEK

1. Az egyes kutatások során a jelenlegi elit szerkezetét az elit tagjai által birtokolt tőkemennyiség alapján, az elitek közötti folytonosságot az elithez tartozó személyek biográfiáinak (iskolai karrier, munkahelyek és betöltött tisztségek) vizsgálataival végeztem.

2. Az elemzés alapjául öt településen végzett vizsgálataim szolgálnak, a helyszínek: Mezőcsávás (1998), Mezőpanit (2000), Nagykapus (2002), Lövéte (2002), Gyergyóalfalu (2003). Az elit behatárolását két módszerrel végeztem. Egyrészt a szakirodalom alapján megfogalmaztam a falusi elit egy operacionalizált definícióját, operacionalizálva a gazdasági és kulturális tőkét, a meghatározást kiterjesztve a helyi intézmények vezető tisztségviselőire is. E meghatározás alapján a helyi elithez soroltam minden, a következő kritériumok valamelyikének eleget tevő személyt: felsőfokú iskolai végzettségű (egyetemi vagy posztliceális), a falubeli viszonyokhoz mérten szokatlanul sok földet vagy állatot birtokol, családtagokon kívüli alkalmazottakat foglalkoztató vállalkozás van tulajdonában; vezető pozíciót tölt be valamilyen helyi intézményben (közigazgatási-, tanügyi-,

egészségügyi-, vallási intézményben, állami vagy magántulajdonú gazdasági egységekben).

A fenti behatárolás mellett a helyi lakosok véleményét is figyelembe véve az elithez soroltam további olyan személyeket is, akiket a megkérdezett helyi lakosok „fontos személyként”, „vezetőként” stb. kiemeltek.

3. Az általunk vizsgált öt faluból egyben tevékenykedtek mezőgazdasági vállalkozók.

4. A presztízsvizsgálat során arra kértük a megkérdezetteket, hogy „nevezzenek meg három olyan személyt, akikre szívesen rábízná a falu sorsát”.

5. Nagykapuson a magyar nemzetiségűek által lakott községközpont nyugalmazott román rendőrért indította polgármesterjelöltként a helyhatósági választásokon, hogy a román többségű községben esélye legyen a választások megnyerésére. Bár az illető a választásokat megnyerte, a falu alpolgármestere, aki egyben vállalkozó is, továbbra is a polgármesternél nagyobb presztízsnak örvend.

KÖNYVÉSZET

Biró A. Zoltán. et al: *Gazdasági elit a Székelyföldön. In: Változban? Elemzések a romániai magyar társadalomról.* Csíkszereda, 1995, ProPrint Kiadó.

Brucan, Silviu: *Noile stâlpî ale puterii din România.* Bukarest, 1997, Nemira Kiadó.

Bourdieu, Pierre: Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In Angelusz, R. (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei.* Budapest, 1997, Új mandátum Kiadó.

Bourdieu, Pierre: Az osztályok pályája és a valószínűségi okosság. In Ferge, Zs. (szerk.): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése.* Budapest, 1978, Gondolat Kiadó.

Egyed Ákos: Változás és hagyomány Erdély gazdasági és társadalmi szerkezetében a kapitalizmusban. A falu társadalma. In Egyed Á.: *Falu, város, civilizáció.* Bukarest, 1981, Kriterion Erdei Ferenc: *A magyar falu.* Bp., k. n., Akadémiai kk.

Kiss Tamás: A szocialista típusú modernizáció és a hetednapot ünneplő adventista vállalkozók. In *Magyar Kisebbség, 2003/1.* Kolozsvár, 2003.

Sampson, Steven: *Bureaucracy and Corruption as Anthropological problem: A Case Study from Romania.* Vol. 25, Folk, 1983.

Szelényi Iván: *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz.* Budapest, 1989, Gondolat Kiadó.

Szelényi Iván: *Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon.* Budapest, 1992, Akadémiai Kiadó.

Verdery, Katherin: *Transylvanian Villagers: Three Centuries of Political, Economic and Ethnic Change.* Berkeley, 1993, Berkeley University of California Press

Takács Károly: Az elit szociológiai fogalmáról. In *Szociológiai Szemle, 1998/1.* Budapest, 1998.

Vedinaş, Traian: *Introducere în sociologia rurală.* Iaşi, 2001, Polirom

Zulean, Marian: Emergenta elitei antreprenoriale în societatea românească postcomunistă. In *Revista de Cercetări Sociale, 1996/2.*

Fulea, Maria: Specificul tranziției la economia de piață în agricultura României. In *Revista de Cercetări Sociale, 1993/2.*

Lăzăroiu, Sebastian: Rețele de capital social și antreprenori în Comișani. In *Revista de Cercetări Sociale, 1999/2.*

Sandu, Dumitru: Cine sunt antreprenorii din agricultura de tranziție? In *Revista de Cercetări Sociale, 1999/2.*

Ogneru, Victor: Participare comunitară și rețele de putere în Greaca. In *Revista de Cercetări Sociale, 2000/2.*